

Als we niet geloven, wat geloven we dan?

Umberto Eco (UE) en Carlo Maria Martini (CMM)

Derde druk 2000, Ooiveaar: Amsterdam

Het boek bestaat in eerste instantie uit een briefwisseling die de twee auteurs in het tijdschrift "Liberal" hebben gevoerd. Daarna zijn enkele inzendingen van andere beroemde mensen (twee journalisten, twee filosofen en twee politici) opgenomen. Als laatste reageert kardinaal Martini nogmaals op deze bijdragen. Het boek valt dus in drie delen uiteen. Elke inzending heeft een bijpassende titel gekregen en zal ik apart weergeven.

Samenvatting**I. Dialogen****De obsessie van vrijdenkers met de nieuwe Apocalyps (UE)**

Umberto begint met een korte inleiding over de discussievorm en aanspreektitels. Hij stipt het doel aan van de discussie: het vinden van raakpunten in een dialoog tussen de onconfessionele en confessionele wereld. Hij stelt voor om niet op heel actuele vraagstukken in te gaan, want daar zouden zich zeer uiteenlopende standpunten kunnen aftekenen. Hij wil starten met het bespreken van het chiliasme. Denkbeelden over het einde van de tijden hebben mensen al lang beheerst. Ook onconfessionelen hebben hieraan mee gedaan, maar dan vaker om een nieuw aards rijk te stichten. De angsten voor het einde zorgen voor een onverantwoordelijk consumentisme. Hier staan de standpunten tegen elkaar: het confessionele verwijst het einde naar een tijd buiten de dimensies, het onconfessionele negeert het, maar is er tegelijk door geobsedeerd. Het confessionele millenaristische denken heeft geleid tot een besef van vooruitgang in de tijd; naar de voleinding van de wereld. Hebben gelovigen en ongelovigen zo'n besef van hoop gemeen?

Hoop maakt van het einde een doeleinde (CMM)

Carlo accepteert de discussievorm en aanspreektitel. Hij vat het discussiethema samen: het probleem van de hoop oftewel de toekomst van de mens. De Apocalyps van Johannes duidt hij echter niet aan als een vlucht uit het verleden, maar voorzetting van het gevoel van volheid van toen; de bewerkte verlossing. Het boek moet symbolisch begrepen worden. De volgende visie grondt zij: 1. de geschiedenis heeft een betekenis, een richting; 2. de betekenis is niet zuiver immanent, maar reikt verder; 3. de visie versterkt de betekenis van contingente gebeurtenissen. De praktijk wijst op een gedeeld gevoel van hoop. Dit ondervangen in termen is zaak van ieder, ieder moet pogen deze hoop te vertalen en uit te drukken in acties. Het einde is noodzakelijk een doeleinde, wil het attent maken op toekomst én kritisch het verleden bezien.

Wanneer begint het menselijk leven (UE)

Een ander discussiepunt is die rond de abortuswetgeving. De waarde van het leven geldt over het algemeen ook voor iedereen. Maar vooral voor ongelovigen is zij belangrijk, want voor hen is dit de hoogste waarde. De definiëring van leven is voor de huidige beschaving verbonden met de vraag wat we de natuur kunnen aandoen om zelf als mensen te overleven en wat we haar niet aan kunnen doen zodat zij blijft overleven. Wanneer begint nu het leven? Hierin verschillen de standpunten wel. Het moment van "vermenselijking" lijkt niet duidelijk aan te wijzen. Umberto stelt daarom dat hier geen beslissing in gemaakt kan worden, tenzij door de moeder zelf, die als enige de verantwoording ervoor kan dragen. Definiëren wat leven is, en waar het begint, is de vraag waarbij het om óns leven gaat.

Het menselijk leven heeft deel aan het leven van God (CMM)

Carlo vindt dat het ontwerpen van een wetgeving ter bescherming van het leven nog een stuk moeilijker is. Ook stelt hij dat de waarde van het leven niet door iedereen op dezelfde manier verstaan wordt. Hij wil een verduidelijking aanbrengen als het gaat om het begrip leven. Het is het specifiek anders zijn van het ménselijke leven. Voor christenen draait het hier om het goddelijke leven als belangrijkste. Hier moet in de eerste plaats verwezen worden naar het hoogste en meeste

wezenlijke leven/zijn, God. In christelijke zin is leven dus het deel hebben aan het leven van God zelf. Een (ongeboren) kind is zo de voorzetting van de identiteit (van beide ouders, van God). Vanaf het eerste begin is ieders leven dat door God zelf bij naam wordt genoemd veel respect waard. Dit overstijgt eigenlijk de vraag waar het leven begint; zij verdient onmiddellijk het hoogste respect. Echter; het fysieke leven is niet het belangrijkste, maar het door God ingeblazen leven.

Mannen en vrouwen volgens de kerk (UE)

Als een godsdienst aan ongelovigen gedragingen wil opleggen aan ongelovigen (of aan andersgelovigen) die tegen de wetten ingaan mogen zij reageren. Zij mogen weer niet het leven van gelovigen veroordelen. Men moet tot de gemeenschap behoren wil men er iets te zeggen hebben. Men kan echter wel om opheldering vragen aan de gelovige over bepaalde gedragingen. Zo ook over het weigeren van vrouwen in het ambt. Niet alles in de bijbel moet letterlijk genomen worden of direct naar onze tijd vertaald worden. Christus zelf geeft geen voorrang aan het mannelijk geslacht. Er is geen geestelijk onderscheid. Thomas van Aquino heeft wel een gespletenheid in zijn geschriften over man en vrouw. Wat zijn de redenen om priesterschap aan vrouwen te ontzeggen?

De Kerk voldoet niet aan verwachtingen, maar celebreert mysteries (CMM)

Carlo zou graag willen weten welke grondbeginselen een vrijdenker heeft. Hij vindt ook dat de gelovige niets aan ongelovigen mag opleggen dat tegen de wet ingaat. Hij stelt wel dat de wet het algemene geweten van de meerderheid weergeeft. Hier zullen confessionelen dan ook invloed in proberen te houden. De bijbel moet gelezen worden met in achtneming van haar context. Dat Christus geen vrouw was, is niet nuttig voor de theologie. Zij gaat slechts uit van de historische feiten. De gespletenheid van Thomas van Aquino is gefundeerd op het mysterie dat de kerk van God gegeven is. Zij kent deze mysteries nog niet volledig, maar wil ze, omdat ze door God gegeven zijn, wel celebreren. Zij wil niet van het voorbeeld van Christus afwijken.

Waar vindt de vrijdenker het licht van het goede? (CMM)

Carlo vraagt zich af waar vrijdenkers hun principes vandaan halen: welke uiterste rechtvaardiging kennen zij? Voor een absolute moraal is er een grondslag nodig die niet afhankelijk is van een veranderlijk of bespreekbaar principe. Godsdienst heeft deze absolute moraal wel. De gemeenschappelijke moraal is van belang voor de samenwerking en vooruitgang van de mensheid. De ander is in ons; dit zou een algemeen principe kunnen zijn. Het nooit de ander gebruiken als middel, maar zien als onaantastbare realiteit.

Wanneer de ander ten tonele komt ontstaat de ethica (UE)

Umberto benadrukt dat hij oorspronkelijk geen onconfessioneel was. Hij gaat uit van bepaalde begrippen die ieder gemeen heeft. Deze begrippen kent de eenzame mens ook, maar de ethische dimensie ontstaat als de ander verschijnt. Wij worden door de ander gevormd en kunnen enkel door hem zin ontdekken. De verleiding van het kwaad is in ieder aanwezig. De continuïteit van het leven is een belangrijke waarde. Hij stelt het natuurlijk instinct als basis voor de ethica. On- en confessionelen hebben dan gemeenschappelijk dat ze allemaal belang hebben bij het evenwicht en de harmonie van die ene Substantie. Het geloof zou een verzinsel van mensen kunnen zijn, waarbij hij de Waarheid bedacht heeft.

II. Koor

De techniek is de ondergang van elk goed vertrouwen (Emanuele Severino)

In de westerse beschaving heeft de ethica het karakter van de techniek; zij dient tot het verkrijgen van economische en politieke efficiëntie. Hierbij speelt de goede wil en trouw een belangrijke rol. Hierin ligt of iemand ethisch is. De grondslag van de motivatie bepaalt de stabiliteit van de goede trouw. Als waarheid geschonden wordt betekent dit dat die waarheid een schijnbare waarheid is. De hedendaagse filosofie zet zich af van het absolute waarheid-idee van de kerk. Er bestaat volgens haar geen absolute grondslag. De beide auteurs zien de grondslag als mysterieus: waarheden die evident schijnen te zijn (zijn slechts vermoedens) en waarheden uit een openbaring (boven het verstand uit). Het geloof en het natuurlijke instinct zijn problematisch als grondslagen van de moraal. De huidige filosofie erkent geen universele begrippen. Emanuele stelt dat het geloof in het worden de wortel van alle kwaad is.

Het goede kan niet gevestigd worden op een moordende God (Manrio Sgalambro)

Volgens Manrio ontkennen we in het goede God. Hij stelt dat God en het idee van het goede niets met elkaar te maken hebben. Het goede kan men alleen denken, niet doen. Goddeloosheid is onlesbare dorst naar het goede. Het goede voor de ander willen is dat hij niet sterft. Dit is onverenigbaar met zijn God: want God is de dood zelf. Dit omdat het absolute ons in de dood stort.

Om moreel te handelen moeten we op instinct vertrouwen (Eugenio Scalfari)

De Jezuiet Martini heeft de voorrang gegeven aan het leren kenen van de ander boven het hem willen bekeren. Het Absolute als gemeenschappelijke bron van waarden heeft verduidelijking nodig. God is als absolute de bron van geboden en morele waarden geworden, niet meer die van "eerste beweging", d.w.z. de ordende macht. Het is verworpen tot een katholiek humanisme. De band met het absolute heeft echter niet de relativering van de moraal kunnen tegenhouden. Die band bestaat ook niet. De mens heeft twee instincten: die van het overleven van het individu en die van het overleven van de soort. De moraal zal door de omstandigheden steeds weer veranderen.

Het ontbreken van geloof als onrechtvaardigheid (Indro Montanelli)

Indro voelt zich achtergesteld, omdat hij het geloof niet kan vinden. Hij stelt dat het door God gegeven is (genade) en zo onrechtvaardig is. Dit geloof zou hem ook tot grotere morele daden motiveren.

Hoe ik in de wereld leef, dit is mijn grondslag (Vittorio Foa)

Een gelovige moet net als een ongelovige zijn grondslagen onderzoeken, daarnaast heeft de gelovige als plicht als hij het absoluut goede of ware gevonden heeft dit ook op anderen over te brengen. Er bestaat echter niet zo'n zekerheid. Er zal altijd een verschil tussen mensen bestaan en daarmee onrecht en kwaad. Het is dus belangrijk je houding tot de wereld goed te hebben.

Het onconfessionele credo van het christelijke humanisme (Claudio Martelli)

Claudio stelt dat het verschil tussen gelovigen en ongelovigen een verschuivende grens is; ook in jezelf! Het moderne geweten is in duizenden jaren gesmeden uit christendom en humanisme. De verlichting is niet "anders" dan het christendom. Zij zuivert het christendom tot theïsme en leidt tot het universele christendom van het gezonde verstand. Het christelijke ethos is liefde, zij heeft zich met het idee van de pijn weten te verzoenen. Hij wil ook een verschil maken tussen de grondslagen en de praktische regels, zij zijn door de geschiedenis nogal eens tegenstrijdig geweest. Het prediken van absolute waarden of juist de wederzijdsheid is geen goede basis voor moraal. Tolerantie is een compromis en geeft ruimte. De keuzeruimte die de mens heeft, leidt tot de best mogelijke moraal. Hierin moet steeds een afweging gemaakt worden tussen historisch-sociale omstandigheden en het geweten. Hier ligt onze verantwoordelijkheid.

III. Tweede ronde

Maar de ethica heeft de waarheid nodig (Carlo Maria Martini)

Carlo heeft een oprechte intentie tot dialoog. Ethica gaat iedereen aan. De verantwoordelijkheid voor de ander is een "goed". Dit vraagt om een idee van het goede, om een orde tussen goed en kwaad én leidt tot transcendentie! De juistheid van gedragingen wordt afgemeten aan de richting van de wil. De centrale waarden van de moraal veranderen niet in de tijd, maar de omstandigheden kunnen wel verschillende betekenissen geven. Hij ziet een sterke degradatie van het idee God. Ethica verwijst naar de waarheid. Dit gaat echter in tegen het moderne denken. Carlo vindt dat het dramatische element van het ethisch leven niet vergeten moet worden.

Bespreking

Uit de samenvatting komt al naar voren dat de auteurs niet geschuwd hebben veel filosofische termen en ideeën te gebruiken. Soms in zo'n compacte vorm dat het relaas moeilijk te volgen is. Toch is het zeer de moeite waard om verder te lezen en zo langzaam maar zeker de ideeën van de auteurs als het ware uit de mist zien verschijnen. De inzendingen zijn zeer divers en dit maakt het voor mij, als bespreker, bijzonder lastig een sluitend verhaal te schrijven. Toch zal ik hiertoe pogen. Ten eerste zou ik willen beginnen met datgene waar het allemaal om draait: het vinden van raakvelden in een gelovige-ongelovige discussie. Wat al snel blijkt is dat het hiervoor belangrijk is

om de uitgangspunten te verduidelijken. Dit zien we eigenlijk bij alle auteurs terugkomen. In de manier waarop de auteurs hiermee omgaan zien we drie verschillende standpunten: de eerste is dat de auteur de uitgangspunten op geen enkele manier kan verenigen en daardoor ook geen gezamenlijke basis voor de moraal kan vinden. Het tweede is een standpunt waarbij de uitgangspunten worden gelijkgesteld en waarbij een mengeling van beide systemen wordt voorgestaan. Het derde is een standpunt waarbij de uitgangspunten wel verschillend zijn, maar waar juist door deze verschillen er een positieve moraalbasis geschapen wordt. Daar waar de auteur geen gezamenlijke basis ziet, stelt de auteur meestal een van de moraalssystemen als mindere van de andere. Bijvoorbeeld als een bepaald uitgangspunt bekritiseerd wordt (God is de dood). Dit leidt ook tot een volgend punt waarin ik enige diversiteit gevonden heb: de uitgangspunten. Ook hier zien we duidelijk onderscheid tussen diegenen die hun uitgangspunt stellen in een mystieke of absolute entiteit en diegenen die dat juist niet willen. Onder die mystieke of absolute entiteit kan men God verstaan, maar ook het oneindige menselijke verstand, het menselijk instinct en de uitkomsten van de dialoog tussen mensen. Tussen deze verschillende uitgangspunten bestaat ook onenigheid. Maar wel valt hierbij op te merken dat dan opeens de scheidslijn niet meer zo ligt tussen de gelovige en ongelovige, maar meer tussen diegenen die mogelijkheden voor een dialoog zien en diegenen die dat niet zien.

Al deze punten zien we terug komen in de verschillende discussies. In de discussie over de Apocalyps, euthanasie, abortus, waarheid en dergelijke. Als voorbeeld de abortuswetgeving: het ethische draait hier om de vermenschlijking; wanneer is de mens mens? De twee standpunten gaan uit van een handelings- of doelverantwoordelijkheid. Ook bij de discussie over waarheid zien we een soortgelijke tegenstelling ontstaan: er bestaat een absolute waarheid of zij bestaat enkel subjectief.

Dat brengt mij bij mijn eigen mening. Daarvoor is het van belang dat ik vermeld dat ik vanuit een baptistisch referentiekader de teksten heb gelezen en geanalyseerd. Dit houdt onder meer in dat ik veel aansluiting vind bij de kardinaal Carlo Maria Martini, hoewel ik het niet eens ben met al zijn ideeën en conclusies. Wel sluit ik me aan bij zijn uitgangspunt: God. Dit bepaalt het doel, zin en bestaan van een mensenleven, zo ook al de beslissingen die zij maakt (de gelovige in eerste instantie!). Of het mogelijk is om tot een gezamenlijke moraal te komen? Ik denk dat we hierin vooral op praktisch gebied een eind zouden kunnen komen. Wel dringt mij de vraag op of hier een verregaande individuele keuzevrijheid de beste oplossing is. Misschien ligt hier juist wel het probleem: de mens wordt steeds individueler. Algemene regels zijn daardoor steeds moeilijker te vinden. Dit vinden we bijvoorbeeld terug in de discussie om abortus: de oplossing om de moeder de verantwoordelijkheid te geven.

Wat geloven we als we niet meer geloven? Dit boek lijkt te wijzen in een richting waarin ieder dat voor zichzelf kan bepalen, maar waar men niet vrijgesteld is van zijn verantwoordelijkheid. Dit boek is zeker een aanrader om te lezen. Er zijn zoveel meer kwesties die in het boek slechts aangeroerd worden en die daardoor voor mij hier helaas helemaal geen ruimte hebben kunnen krijgen. De verschillende inzendingen zijn wisselend van kwaliteit, maar geven steeds genoeg aanleiding tot overdenking en kritische zelfreflectie.